

Pravoslavná církev

Základní myšlenka a náplň

Vlastní sebeidentifikace pravoslaví je ta, že je to církev stará, že jí chce zůstat, že je církví apoštolů a velkých církevních učitelů, že je církví doby starokřesťanské, tj. doby ekumenických koncilů a nerozdělené všeobecné církve, věří, že byla a zůstala bezprostřední dědičkou a věrnou strážkyní této svaté církve (Stefan Cankov, Podstata pravoslavného křesťanství, s. 33). V tomto smyslu je pravoslavná církev církví podání (tradiční). Ovšem pravoslavná církev se pokládá za starou apoštolskou církev a věrnou strážkyní starokřesťanského dědictví jen ve smyslu ekumenicky stanovených anebo dokázaných základních pravd křesťanských. Hlavním pramenem pravoslaví je Písmo svaté, tradicí pak výklad písma. Tradice v užším slova smyslu se pokládá za nezaměnitelnou. Tuto tradici nalézá církev jen v dogmatických rozhodnutích prvních sedmi ekumenických koncilů. K tomu přistupují články víry s nimiž souhlasí všichni církevní otcové (toho se přidržme, co všude a všichni věřili). Velkého, ale relativního významu jsou ještě bohoslužebné knihy a spisy svatých otců. Jak v těch, tak v oněch, se zrcadlí srdce a duch pravoslaví, nemají však ani samostatnou, ani absolutní hodnotu. Jediným symbolem církve je nicejsko-cařihradské vyznání.

Hlavním dogmatem pravoslavné církve je na základě písma svatého učení ekumenických koncilů o Trojici a Vtělení. Toto dogma je podle pravoslavných teologů nejstručněji vyjádřeno v nicejsko-cařihradském symbolu, a proto tento symbol považují za nejpůvodnější a nejdůležitější dokument církevního učení, páteř, souhrn dogmat, absolutní normu víry. Proto je symbol nicejskocařihradský jediným symbolem pravoslavné církve, také jakožto symbol staré a nerozdělené církve.

Důležitým bodem je právě původnost symbolu, který se projevuje v pravoslavném učení o svaté trojici. Krátce lze pravoslavný názor na působení boží trojice vyjádřit takto: Bůh otec je prapříčina všeho. Z něho vše vychází. Bůh syn či Logos (slovo) uvádí vše ve skutek ve stvoření, v péči o svět, ve vykoupení. Duch svatý dokonává všechno. V lidové víře stojí současně proti sobě představy o první osobě Trojice jakožto stvořiteli, Vševládcí, i Odplatiteli, jakož i o dobrém a laskavém Otci. Tyto pocity se v praktické víře udržují zvláště ikonami, svatými obrazy. Živá je též představa a vroucí vztah pravoslavné církve k Duchu svatému, jenž je životadárným základem církve. Považuje se v ní za Parakleta – Utěšitele a zástupce Kristova. Jeho pomocí si člověk přisvojuje dílo vykoupení, znovu se rodí a posvěcuje. K zvláštnosti pravoslavného chápání Ducha svatého náleží, jak známo, i trvání na starokřesťanském učení a formuli o vycházení Ducha svatého, čili zamítnutí filioque...

Církev a její organizovanost

Pokud jde o církev, vychází pravoslavní též z nicejskocařihradského vyznání, že totiž církev je jedna, svatá, obecná – katolická – a apoštolská

Tou jednou církví je tedy stará a nerozdělená církev, tj. církev pravoslavná, již z toho důvodu, že se věrně udržela na staré katolické půdě, tedy že je pouze ona pokračovatelkou staré jedné a katolické církve. Nejsou tedy všechny ostatní nepravoslavné církve církvemi? – na to v pravoslavném světě nejsou žádné autoritativní odpovědi, protože po církevním rozštěpení východu a západu a po vzniku reformace nebylo ekumenického koncilu, který by onu otázku mohl zodpovědět tak, aby mohla být přijata celým společenstvím pravoslavných církví.

Starší mínění bylo, že všechny nepravoslavné církve nejsou pravými církvemi a že tedy všichni nepravoslavní nenáleží k církvi Kristově. Z toho vyplývala i praktická opatření. V současnosti lze vidět v pravoslavných církvích dvě mínění – totiž, že jen pravoslavná církev je tou jednou církví a všechny ostatní od ní odpadly. Druhé mínění také považuje pravoslav-

nou církev za jedinou pravou církev Kristovu, ale přesto velké historické církve nejsou považovány za úplně odpadlé anebo odloučené církve od církve Kristovy.

Nejvyšší autoritou pravoslavné církve je církev sama a to celá církev, celá pospolitost církve. Přece však v čele stojí hierarchie (klérus) a uvnitř hierarchie episkopální úřad. K povinnostem hierarchie náleží především liturgická služba. Tyto dvě zásady pokládá pravoslavná církev za starocírkevní a apoštolské a pevně na nich trvá. Přestože však jsou duchovní volení a posvěcení, nepovznáší je to k nějakému vyššímu postavení. Nejsou vlastníky darů milosti. Vykonávání svátostného úkonu ze strany knězovy jest chápáno objektivně. V pravoslavné církvi nevyslovuje kněz slova posvěcení ve formě aktivní, nýbrž pasivní – neříká tedy já křtím, ale křtí se atd.

Pravoslavná církev byla a zůstala církví synodální. V čele duchovní správy, eparchie, stojí eparchiální episkop, a v čele duchovně-liturgické správy církve, místní církve nebo celé církve stojí shromáždění všech episkopů nebo jimi volení zástupcové I první mezi nimi – arciepiskop (arcibiskup), metropolita, patriarcha je pouze primus inter pares. Episkopové jsou v záležitostech liturgických a disciplinárních nadřizenými kněží – parochů – farářů, nikoli však ve smyslu autokratickém. Téměř u všech pravoslavných církví je episkop v důležitých záležitostech diecézní správy vázán na spolupráci a souhlas kněžstva. Ani laikové nejsou v pravoslavné církvi trpným živlem, jsou účastni ve správách atd. Přední pravoslavní teologové posledního století se ostatně rekrutovali pouze z řad laiků.

Pravoslavná církev nikdy nevytvořila a její systém ani neumožňoval vytvořit papežství. Cařihradský patriarcha s titulem ekumenického patriarchy nemůže být v žádném případě považován za hlavu pravoslaví. Pravoslaví má církve autokefální a autonomní, čtyři tradiční staré patriarcháty a čtyři patriarcháty nové, několik metropolí a arcibiskupství. Z organizace pomístních pravoslavných církví v národních hranicích ovšem vyplývá nebezpečí etnofiletismu (viz článek o srbské pravoslavné církvi)

Teorie sakrálního výtvarného umění

Umění je v pravoslavné církvi zcela ve službě kultu, a zde je nutno říci, že i ve svém kultu zůstalo pravoslavné křesťanství naprosto starokřesťanským. Liturgie, která je středem bohoslužebným pochází v základních rysech z dob starokřesťanských – dodnes užívané liturgické řady sv. Jana Zlatoústého (+ 407) a Basila Velikého (+379) pocházejí ze IV. století. Celá pravoslavná bohoslužba je plastickým vypodobnění křesťanského učení – věřící vidí a prožívají v kultu takřka svou víru. Mohli bychom hovořit o třech prvcích pravoslavného kultu: Hlavním prvkem pravoslavného kultu jako vůbec každého křesťanského kultu je modlitba a slovo boží. Modlitby vynikají hlubokým smyslem, vniterností a silou. Druhým prvkem je Písmo svaté. V pravoslavné církvi se od počátku četlo v rodném jazyce. Třetím prvkem, jehož pravoslavná církev užívá jako působivého prostředku v kultu, je právě umění, které má pomoci tomu, aby nadpřirozené, duchovně mystické a ideální bylo plasticky vyjádřeno. Zároveň však také musí přispět, aby byl zachován vnitřní a nadsmyslný charakter náboženského jádra. A tak se v pravoslavném umění úzce spojuje ideální se symbolicko-viditelným. Proto se také pravoslavný kult vyznamenává silným rázem bohatě rozvinutých symbolů. Neboť právě symboly se v pravoslavné bohoslužbě plně projevuje nadpozemské a nabývá tak symbolické reality.

Pravoslavné umění využívá ve svém kultu všech různých forem umění vyjma sochařství. Nebudeme zde samozřejmě hovořit o hudbě či básnictví, věnujeme se výhradně umění výtvarnému.

K plnému rozvinutí pravoslavného kultu spolupůsobí především církevní malířství. Církevní obrazy – ikony a nástěnná malba, jsou, jak napsal Stefan Cankov, otevřenou, perem umění napsanou obrázkovou biblí a dějinami církevními. Jimi se vzbuzovala a vzbuzuje náboženská nálada. Ikony a fresky zároveň, především dříve, sloužily také jako forma křesťanské-

ho poučení a duchovního vzdělání věřících. Jak napsal Th. Tarnavskij, stěny pravoslavných chrámů jsou otevřenou knihou, jejíž živé listy mluví o světcích a jejich životních událostech. Působí mocným etickým dojmem, neb stále upomínají na lásku a milosrdenství boží, na sílu víry, zbožnost. a mravní výši velikých hrdinů víry. Jak velkou úlohu v tomto směru měly ikony je vidět i z toho, že dokonce celý obsah nic. cařihradského vyznání byl znázorněn řadou ikon a nástěnných maleb.

Východní ikonografie se nevyznačovala krásou formy, přesností anatomie, sytostí barev, velkolepou linií, hrou světél a vůbec již ne perspektivou. Východní malířství totiž kladlo daleko větší důraz na vyjádření ducha a svatosti. Ruský myslitel Volyňskij charakterizoval pravoslavné církevní malířství takto: Metafyzický princip východního malířství tkví v líčení světa v jeho ideálních pravzorech, v patření na svět ve světle jeho božské podstaty. Byzantská ikonografie obchází realistické malířství. Poeticky symbolizuje. Její předtucha ji naplňuje prorockým nadšením se symbolicky-fantastickou apokalypsi.

Pravoslavný kult nemá soch. Pravoslavný teolog Cankov tvrdí, že plastika je smyslo-
vější, vázanější, chladnější a méně způsobilá symbolizovat mysticky nadpřirozené rysy křesťansko-pravoslavného kultu a původně jistě též i proto, aby bylo odvráceno nebezpečí pohan-
sko-náboženských vlivů antického umění, v němž se právě sochami projevoval polytheismus.

Pokud jde o architekturu, typicky symbolicky se projevuje architektura formou kříže a kopulí, jež představuje nebe.

Chrám v širším smyslu představuje celý vesmír, požehnaný přítomností Boží a určený k přinášení Kristovy oběti a k proměně člověka a celého světa. Stejně jako vesmír, je i chrám v této symbolice rozdělen na nebe a zemi. Oltářní část je obrazem světa duchovního - neviditelného a chrámová loď je obrazem světa viditelného. Tyto dva světy jsou odděleny dřevěnou přehradou zvanou ikonostas, který představuje rozdělení světa viditelného a neviditelného, lidského a božského, které není smazáno, nýbrž překonáno Boží milostí (během bohoslužeb se otevírá prostřední brána a samotná bohoslužba je komunikací těchto dvou světů). Ikonostas tedy neslouží oddělení kněží od lidu.

Ikonostas je dřevěná stěna s ikonami a třemi vchody, která odděluje oltářní část chrámu od chrámového prostoru. Rozděluje a spájí dva tak rozdílné prostory, ale zároveň nic nezakrývá, nýbrž odhaluje. Svými ikonami, soustředěnými kolem ikony Krista vyjadřuje symbolicky dílo lidského spasení a nabízí hlavní náboženské vzdělání. Ve Starém zákoně byla v chrámu opona, oddělující svatyni od chrámového prostoru, neprodyšná a nepřístupná. Jen jednou za rok mohl velekněz jít za oponu a obětovat kadidlovou oběť. Symbolizuje tak nepřekonatelnou hranici a oddělení mezi člověkem a Bohem. Novozákonní ikonostas, který nahrazuje oponu starozákonního chrámu, vypovídá o změně v lidských dějinách. Bůh sestupuje k člověku, v osobě Ježíše Krista se stává člověkem a přináší milost a poznání. Dnes starozákonní chrámovou oponu připomíná malá opona – Katapetasma – nad hlavními dveřmi, která se odhrnuje na začátku každé bohoslužby. Na první bohoslužbě dne - večerní, když starozákonní část přechází v novozákonní a poprvé zaznívají slova o Boží Trojici, otevírají se hlavní dveře v ikonostasu, „dveře do ráje a proudy Boží milosti zaplavují viditelný svět“. Veškeré oddělení je překonáno a došlo ke smíření mezi Bohem a stvořením. Celé dějiny spásy jsou představeny v ikonostasu k poučení věřících. Ikony Krista a Bohorodice (Panny Marie) symbolizující vtělení Boží, jsou nejzřetelnější a tvoří střed ikonostasu jako symbol spojení Starého a Nového zákona a výraz vykupitelské oběti Kristovy.